

Kužno znamenje – PIL v Lačavesi na Kogu

Prispevek o kužnem znamenju v Lačavesi v dveh delih predstavlja prizadevanja za obnovo enega od najstarejših kulturnozgodovinskih spomenikov na Kogu. V prvem delu predstavlja domačin Tonček Luskovič kratko zgodovino, zgoode in nezgoode, ki so skozi čas spremljale kužno znamenje, v drugem delu prispevka pa konservatorica-restavratorka Nina Mertik iz Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož, enote Ormož opisuje postopek obnove in restavratorske posege na znamenju.

Skozi stoletja je krščanska vera pustila svoj pečat na slovenski kulturi in je imela pomemben vpliv na njeno zgodovino. Najvidnejši znaki krščanstva na Slovenskem so verski objekti, ki jih je mogoče videti na skoraj vsakem koraku, tvorijo pa neprecenljiv del slovenske kulturne dediščine. Pomembno sestavino te dediščine in podobe naših krajev predstavljajo cerkvena znamenja. Pri nas v Sloveniji najdemo predvsem dve obliki znamenj, najznačilnejše so kapelice in križi.

Prva znamenja so se na Slovenskem pojavila v pozni gotiki, nakar se je njihovo postavljanje nadaljevalo vse do druge svetovne vojne.

Nameni in vzroki za postavljanje znamenj so bili različni, so pa v veliki meri odražali tudi družbenozgodovinski razvoj (vojne, romanja, bolezni, smrti, kuge, naravne katastrofe in podobno ...). Ljudje so jih postavljali v zahvalo za nekaj, kar se je že srečno končalo ali pa zato, da so v/ob njih molili in prosili, da jih nesreča ne bi zadela.

Prisotnost kapel in križev v okolju je odraz pobožnosti preprostega ljudstva, ki mu je uspelo postaviti veličastna znamenja in tako zaznamovati preživete prelomne dogodke.

Tipološko zastopajo vse tri vrste: slopasta in stebrasta ter znamenja s kipi. Najpomembnejše oblike so kamnita stebrasta, veliko je tudi znamenj s kipi, ki upodabljajo svete osebe.

Kapelico ali križ srečamo skoraj v vsaki vasi, ob cestah in križpotjih, sredi polj ali nekje na planem. Vsaka od njiju pa ima svojo zgodbo.

Takšna je tudi zgodba enega od najstarejših kulturnih spomenikov na Kogu – kužnega znamenja ali PIL-a v Lačavesi, v samem centru kraja.

Trikotna kapela, kužno znamenje ali PIL iz kamna in opeke s tremi pokončno, polkrožno zaključenimi nišami in profiliranim venčnim zidcem, je kopija stare kapele, ki je bila postavljena v drugi polovici 17. stoletja. Postavili so ga domačini na mestu, kjer so molili in prosili Boga, da jih reši nesreč, predvsem pa velike kuge, ki je tod najmočnejše razsajala v letu 1662.

Točen datum postavitve Pil-a ni znan. Ker zgodovinski viri navajajo, da izhaja iz 17. stoletja, je najverjetnejša domneva, da je bil PIL kot kužno znamenje postavljen takoj po pomoru kuge v letu 1662 ali pa med leti 1683 do 1688, ko je na Kogu ponovno razsajala velika kuga in zdesetkala število prebivalcev v kogovskih vaseh.

Poleg cerkve Sv. Bolfenka je to najstarejši kulturni spomenik na Kogu. V niše na trikotnem PIL-u so bile skozi zgodovinski razvoj nameščene različne plastike – kipi ter kamnite plošče.

Najstarejši nameščen kip v PIL-u je bil leseni kip zvezanega Zveličarja iz 17. stoletja na podstavku iz paličastega profila. V drugo nišo je bilo nameščeno poznogotsko razpelo.

Ob koncu 18. stoletja je bil v eno od niš nameščen kip Križanega, v 19. stoletju, in sicer 1886., pa še kip Sv. Urbana. Tega leta sta bili v niše nameščeni tudi dve plošči iz peščenjaka z vklesanim napisom.

1 Tonček Luskovič, univ. dipl. pravnik, predsednik Zgodovinskega društva Ormož, Skolibrova ulica 17, Ormož.

Nina Mertik, akad. restavratorka, konservatorica-restavratorka, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, OE Ormož, Grajski trg 1, Ormož.

Danes v nišah manjkata razpelo in kip Križanega, ohranile pa so se plastike zvezanega Zveličarja ob stebru, Sv. Urbana in dve plošči iz peščenjaka.

Kip zvezanega Zveličarja ob stebru je znan svetopisemski lik. Ljudje ga častijo v spomin na čas, ko je sovražna drhal ujela Jezusa, ga zvezala in vlekla na goro Sion, na kraj Jezusove obsodbe, muke in zasramovanja. Gre za priljubljen lik, ki ga upodabljajo, ker oznanja, da postane človek po smrti deležen večne sreče.

Kip je bil do obnove v letu 2013 v zelo slabem stanju, bil je poškodovan, manjkalo je pol stebra, desna roka je bila odbita. Po restavracijskem posegu je ponovno umeščen v niši na severni strani Pil-a.

Po mnenju dr. Jožeta Curka, ki je leta 1964 popisal kulturne spomenike na območju Občine Ormož, je bil kip izdelan v 17. stoletju in je torej najstarejša plastika v tem kužnem znamenju.

V niši, ki gleda na jugozahod, je nameščen kip **Sv. Urbana**. Predstavlja umirjen lik papeža, ki nosi tiaro, znamenje trojne papeške službe: učiteljske, pastirske in duhovniške.

Razširjenost Urbanovega čaščenja med ljudstvom ima svoje korenine najbrž v alzacijskih vinogradnih goricah. Tam so v 9. stoletju ustanovili nunski samostan v Ersteinu v čast Siksta in Cecilije; v njem so hranili Urbanove relikvije. Od tam se je čaščenje širilo v Francijo in Nemčijo ter sosednje slovanske in ogrske pokrajine. Urban je znan **zavetnik** vinogradnikov, viničarjev in vina, vinogradov in sodarjev; ob njem molijo proti mrazu, neurju, streli in proti pijanosti.

Upodobitve: upodabljajo ga v papeških oblačilih, s knjigo in palico, pogosto pa ima v roki grozd ali ob sebi vinsko trto. Na Slovenskem je sveti Urban *vremenski svetnik*.

Pregovori:

- Sv. Urban jasen, jeseni hasen.
- Če Urbana suši in Vid moči, bo prav za žejne ljudi.
- Če sv. Urban greje zelo, trgatev dobra bo.
- Če je na svetega Urbana lepó, rado suši se poleti senó.
- Kakršno vreme na svet'ga Urbana, táko bo tudi malega srpána.

Skoraj povsod na Slovenskem se sv. Urbanu priporočajo za lepo vreme, kajti: »*Na svetega Urbana sonce gorko, obilo bo vina in vino bo sladkó; če pa ta dan rosi, trta le cvíček rodi.*«

Zgodilo se je že, da je prav na Urbanovo padla slana in pomorila vse, kar je bilo zelenega. To se je ljudem hudo zamerilo; neki tesar je baje njegovo podobo kar izrezal iz pratike.

Urbanovo je pri nas tudi pastirski dan. Pastirji morajo na ta dan zgodaj vstati; kdor prižene zadnji na pašo, potegne, pravijo, vse muhe na svojo živino. Nekateri sploh pravijo, da sveti Urban muhe prižene. Zato naj bodo na njegov god vsa vrata in okna odprta. Če muhe to vidijo, letijo mimo, češ, saj ni nikogar doma.

Podobne navade imajo oziroma so imeli na god svetega Urbana tudi na Ogrskem in drugod po Srednji Evropi.

Gy. Komáromi Csipkés poroča, da na Urbanovo nosijo okrog njegovo leseno sliko ali kip, vendar le tedaj, kadar je lepo vreme; če dežuje, jo okopajo v blatu. Če je okrog Urbana slabo vreme, to namreč lahko zelo škoduje ravnokar cvetočemu grozdju.

V slovaškem kraju Veľké Zálužie imajo navado, da v procesiji poiščejo v vinogradu stoječi Urbanov kip. Če je vreme lepo, ga okrasijo s cveticami, nasprotno ga obmetavajo s kamni.

Goduje 25. maja, ponekod tudi 19. ali 27. maja.

Pozorni domačini, ki jih je grdi videz PIL-a motil, se še spomnijo, v kakšnem stanju je bil pred obnovo. Prepereli leseni ostanki kipa, brez zgornjega dela glave in rok, so doživeli popolno preobrazbo v restavratorski delavnici za obnovo lesenih umetnin Boštjana Roškarja, sodelavca Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož. Danes kip v vsej svoji lepoti, v svoji niši služi svojemu namenu, zaradi katerega je bil postavljen v kužno znamenje.

Plošči iz peščenjaka, ki sta zdaj nameščeni v nišah, sta najverjetneje bili postavljeni in izdelani istočasno, in sicer leta 1886. Ena od plošč, ki poziva k molitvi po pomoru kuge v letu 1662, kaže na roko drugega mojstra in nekoliko starejšo izvedbo, prav gotovo pa ni tako stara kot dogodek, zaradi katerega so jo postavili.

Jezik, v katerem so izpisane besede na obeh ploščah, je zelo starinski, kaže pa predvsem na to, da so ju dali izdelati in postaviti povsem preprosti ljudje, ki so se k njima zatekali k molitvi.

Kužno znamenje je skozi zgodovino doživljalo nesrečno usodo, tako kot ljudje, ki so ga postavili. Močno je bilo poškodovano v zaključnih vojnih operacijah v II. svetovni vojni leta 1945 in je še sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja kazalo žalostno podobo.

Ko je bila 15. januarja 1958 vzpostavljena avtobusna povezava Koga z Mariborom, je znamenje, ki je stalo tik ob glavni cesti, oviralo vključevanje avtobusov v promet. Kmetijska zadruga Ormož je namreč v neposredni bližini postavila garažo za avtobuse in PIL je bilo treba zaradi tega prestaviti nekaj metrov stran od glavne ceste, v smeri proti jugu. Aprila 1968 je bilo kužno znamenje, ki je takrat stalo pred občinsko hišo št. 13 v Lačavesi, v celoti obnovljeno. Restavratorska in obnovitvena dela je izvajal takratni Zavod za spomeniško varstvo iz Maribora, ki je obnovo tudi financiral. Zadnja obnovitvena dela na kužnem znamenju so bila opravljena v juliju 2013.

Trikotno znamenje na Kogu

Konservatorsko-restavratorsko poročilo o posegu akad. rest. Nine Mertik, Ormož, oktober 2013

Splošni podatki o znamenju

EŠD: 6333

Ime: Kog – Trikotno znamenje

Naselje/lokacija: Lačaves, Kog (na južnem robu vasi, ob križišču ceste za Jastrebec).

Občina: Ormož

Zvrst dediščine: spom. objekti in kraji

Tip enote: sakralno profana stavbna dediščina

Obdobje/čas nastanka: druga polovica 17. stol., 1662, tretja četrtina 20. stol., 1967

Izvajalec del: Nina Mertik, konservatorica-restavratorica

Naročnik del: Turistično in kulturno društvo Kog

Opis enote

Znamenje je neometano, zgrajeno iz kamnja (peščenca) in opeke s tremi nišami in profiliranim venčnim zidcem. V dveh nišah sta vzidani kamniti plošči iz peščenjaka z napisoma, ena je prazna, brez plastike, v drugi stoji lesen kip sv. Urbana, v tretji niši pa kamnit kip Jezusa ob stebru. Leta 1967 je bilo znamenje prestavljeno in rekonstruirano zaradi povečanja križišča. V tem času je bil restavriran tudi kamnit kip, ki je bil kar precej poškodovan.

Stanje in ugotovitve

1. Stanje znamenja:

- zgrajeno je iz peščenca in opeke in je v dobrem stanju, streha je opečna – strešniki so mestoma polomljeni,
- omet na spodnjem delu znamenja – talni zidec je dotrajan, delno odpadel, na eni stranici ga ni,
- s stare fotografije pred prestavljanjem znamenja je razvidno, da talni in venčni zidec nista bila ometana in tudi niše znamenja so nekoliko drugačne.

Znamenje pred posegom, 16. april 2013. Foto: Nina Mertik.

Pred letom 1967, prvotna lokacija. Iz albuma domačinke.

2. Stanje lesene plastike:

- kip sv. Urbana je zelo dotrajan – vpliv zunanjih dejavnikov vrsto let,
- kip je brez sledu polikromacije, les je razpokan in s spodnje strani razpadel, manjka škofovsko pokrivalo, roke z atributom in s škofovsko palico,
- kip je restavriral Boštjan Roškar.

Niše pred posegom, 16. april 2013. Foto: Nina Mertik.

3. Stanje kamnite plastike:

Polikromacija:

- polikromacija je dotrajana, na manj izpostavljenih delih plastike slabo ohranjena,
- kjer je še ohranjena, je v več plasteh – tri do štiri plasti poslikav,
- na površini se je nabrala obloga (*prah, pajčevina, ostanki ometa, belež, ptičji iztrebki*).

Detajl glave z ostankom polikromacije. Foto: Nina Mertik.

Temeljničnik – kamen:

- temeljničnik je iz peščenjaka;
- na površini kamna se je nabrala obloga (*prah, pajčevina, ostanki ometa, ptičji iztrebki, lišaji in alge predvsem na spodnjem delu kipa...*),
- v popisu (*J. Curk, Topografsko gradivo*) iz leta 1964 je zapisano »Zvezani Zveličar je precej polomljen, njegov podstavek pa krasi paličast profil.«,
- kamen je delno površinsko poškodovan – odrgnine, manjše udarnine, nekaj delov je tudi odlomljenih in namerno odstranjenih (*zvezane roke Jezusa in del stebra*), leva roka zlomljena na dveh delih (*v ramenskem delu in v predelu pod komolcem*) in za silo pritrjena k celoti, da se deli plastike ne bi »izgubili«, zlomljena je bila tudi leva noga, ki je bila pritrjena v času po prestavljanju znamenja,
- leta 1967, ko so znamenje prestavili, je bil restavriran tudi kip – narejene so bile dodelave; zvezane in prekrižane roke Jezusa, desna noga od kolena navzdol in popravljene so bile druge manjše poškodbe (*pritrjena leva noga v predelu stegna in leva roka v ramenskem delu sta bili odlomljeni*).

Poškodbe – spodnji del plastike. Foto: Nina Mertik.

4. Kamniti plošči z napisoma:

- plošči z napisoma in rožnim ornamentom sta vzdani v niši,
- po kamnu, ki ni enak, in po vklesanih črkah bi lahko rekli, da plošči nista nastali istočasno in da je manjša plošča starejša – po vsej površini so vidni ostanki bele oljne barve, na večji plošči tega ni opaziti, tudi črke po videzu in načinu klesanja kažejo na to, da bi lahko bila manjša plošča starejšega izvora,
- ni pa izključeno, da plošči nista iz enakega materiala zaradi pomanjkanja materiala v tistem času, prav tako je lahko ena plošča istočasno del enega mojstra, druga plošča pa drugega.

Manjša plošča v niši s sv. Urbanom, pred posegom.

Foto: Nina Mertik.

Detajl večje plošče, pred posegom. Foto: Nina Mertik.

- manjša plošča z napisom: POHVALEN BODI JEZUS KRISTUS L 1662 BIL JE V TEH KRAJIH POMOR TUKAJ PROSILI SO VERNIKI POMOC(Z)I OD BOGA *in spodaj simbol IHS* – je poškodovana, zlomljena po polovici diagonalno, manjši del spodaj je bil dodelan (verjetno 1967. leta),
- črke in ornamenti so bili večkrat preslikani (**črke** – bela, črna, zlata, zelena, bela; **IHS** – bela, živo oranžna, črna, zelena; **cvetovi** – bela, močno živa oranžna, temnordeča, oker, bela; **rob/okvir** plošče – oker, rjava, modra, bela),
- kamen z ornamentom in napisom SV. URBAN PROSI ZA NAS, vzdignjen v dno niše je bil skoraj v celoti prekrit z rumenim lišajem in na predelu z napisom poškodovan zaradi vpliva zunanjih dejavnikov in delovanja mikroorganizmov (*manjše razpoke in površinsko luščenje*),
- večja plošča z napisom POHVALEN BODI JEZUS KRISTUS OJEZUS KERISI ZANAS KRIZANBIO OSMILISE KRESNAS LETO 1886 *in zgoraj simbol IHS* – je poškodovana, vogal spodaj levo in manjši del zgoraj desno je bil dodelan (verjetno 1967. leta),
- črke in ornamenti so bili večkrat preslikani (**črke** – bela, črna, bela, zlata, zelena; **IHS** – bela, živo oranžna, črna, zlata, rjava, bela; **cvetovi** – bela, močno živa oranžna, bela, oker; **rob/okvir** plošče – temnordeča in zelena, bela, oker, rjava).

5. Konservatorski-restavratorski poseg:

Restavratorska dela na trikotnem znamenju na Kogu so potekala v juliju 2013. Konservatorski postopki so se začeli s čiščenjem prahu in umazanije v nišah in s kamnitega kipa Jezusa. Sledilo je odstranjevanje umazanije in madežev beleža s treh zidanih stranic znamenja z vodo pod pritiskom in mehansko s krtačo, skalpeli in z drugimi priročnimi orodji. Ob tem se je odstranil dotrajan omet s talnega zidca, ki originalno ni bil ometan. Omet v niši s kamnitim kipom je bil poškodovan, mestoma je odstopil, zato je bilo potrebno utrjevanje. Manjkajoči omet je bil nadomeščen s kitom Molto Moltofill Aussen, izdelan na osnovi belega cementa, prebeljene so bile z zunanjo zidno barvo v odtenku, kot ga ima venčni zidec. Na dnu dveh niš sta kamnita pomola, v tretji je kamnit podstavek (*z ornamentom, s simbolom IHS in z letnico 1886*), ki so bili po odstranjevanju površinskih nečistoč, rumenega lišaja in drugih trdovratnejših plasti umazanije obdelani še s fungicidom za preprečevanje nadaljnje biorazgradnje kamna. Prav tako se je po odstranitvi ostankov sekundarnih poslikav na kamniti kip Jezusa v niši, ki je obrnjena na SV in zmeraj v senci zaradi drevja, nanese zaščita proti delovanju mikroorganizmov na kamnu. Plošče iz peščenca z napisi so bile očiščene s parnim čistilcem, z odstranjevalcem oljne barve (Eko lavo) in mehansko s skalpeli in krtačko. Postopoma se je mehansko s skalpelom odstranilo tudi več plasti barvnih nanosov iz vklesanih napisov in ornamenta. Dodelave iz betona na ploščah z napisoma so bile nadomeščene z malto BL Sistem AG in dodelave tonirane. Prav tako so bile z istim materialom dodelani manjkajoči deli na kamnitem kipu. Kip Jezusa ob stebru, ornament in črke na kamnitih elementih so pobarvani v barvah, kot je narekovala najstarejša vidna plast. Le za monogram IHS, na vseh kamnitih

elementih, smo se odločili, da ga pozlatimo, in s tem malo poenotimo niše z obnovljenim videzom. Po končanih delih je bil v nišo nameščen še restavriran in na novo polikromiran kip Sv. Urbana.

Pobudnik za obnovo je bilo Turistično in kulturno društvo Kog, izvedba konservatorsko-restavratorskih del Nina Mertik in za restavriranje lesene plastike Boštjan Roškar.

Kamnit pomol z napisom, odstranjevanje rumenega lišaja. Foto: Nina Mertik.

Kamnit podstavek z letnico 1886 v niši z veliko ploščo. Foto: Nina Mertik.

Kitanje in dodelave na kamnitem kipu. Foto: Nina Mertik.

Poslikava kipa, med delom. Foto: Nina Mertik.

6. Dokumentiranje pred, med posegom in po njem:

- pred posegom je opravljena pisna, fotodokumentacija,
- foto- in grafična dokumentacija med posegom,
- fotodokumentacija po posegu in poročilo o posegu na enoti kulturne dediščine.

Niše po posegu, 31. julij 2013.

Priloga: iz topografskega gradiva avtorja *Jožeta Curka*.

Kog – Neometana iz kamna in opeke zgrajena trikotna kapela s 3 ppk* nišami in profiliranim venčnim zidcem je nova kopija stare kape. Hrani lesene kipe Zvezanega Zveličarja (morda še iz 17. stol.), razpelo (poznobaročno) in Urbana (iz leta 1886). Zvezani Zveličar je precej polomljen, njegov podstavek pa krasi paličast profil. *Jože Curk, Topografsko gradivo z območja občine Ormož, Zavod za spomeniško varstvo Slovenije, izdelano leta 1964, Ljubljana 1967.*

*ppk = pokončno, polkrožno zaključeno.

Obnovljeno znamenje z novo informativno tablo, september 2013.

Foto: Nina Mertik.

Povzetek

Turistično in kulturno društvo Kog je zaradi večletnih neuspešnih prizadevanj, da bi pristojne institucije obnovile kapelo – kužno znamenje v Lačavesi – samo prevzelo pobudo za obnovo tega kulturnega spomenika v kraju. Za strokovno izvedbo obnove sta poskrbela restavratorja Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož, Nina Mertik in Boštjan Roškar. Obnova sicer še ni v celoti končana, saj je zmanjkalo časa in tudi denarja; treba bo še zamenjati kritino, za kar bomo poskrbeli prizadevni domačini. Ponosni smo na dosedanje opravljeno delo in na obnovo kapele, ki predstavlja enega najstarejših kulturnozgodovinskih spomenikov na Kogu.

Ključne besede: Lačaves, kužno znamenje, kulturnozgodovinski spomenik, restavratorsko-konservatorski postopki